

כלכלת השיתוף האמיתית

יותר ממיליארד איש ברחבי העולם חברים בקואופרטיבים. בעידן שבו ריכוז העושר מטיל צל כבד על המערכת הפוליטית, טכנולוגיות חדשות מאפשרות לבני האדם לקדם את מטרותיהם דרך שיתוף פעולה – ומספקות הזדמנות ליצירת דמוקרטיה כלכלית בהיקף חסר תקדים.

כלכלת השיתוף האמיתית

לרגע אחד היה נדמה שכולם מדברים על שיתוף. זה הטרנד החדש, החדשני, הפופולרי, זה שבלב ההיי-טק ומאפשר לעשות את מה שהכי טבעי והגיוני – לחלוק משאבים, מוצרים ושירותים שממילא נמצאים אצלנו ויכולים בקלות להיות שימושיים גם לאחרים: לנסוע לעבודה יחד עם מי שגרים קרוב, לחלוק שואב אבק ומכונת כביסה עם שכנים, לשכור חדר בדירה במקום בבית מלון – גם להכיר אנשים חדשים וגם לטייל יותר בזול. כל כך הגיוני וכל כך קל לביצוע בטכנולוגיה החדשה.

פתאום גם היה ברור לכולם שמושכלות היסוד הכלכליים, שאילפו אותנו להאמין בהם, כי הבסיס להתנהלות כלכלית טובה הוא תמיד תחרות וכי במשחק ישנם תמיד שני צדדים – מי שמבקש להרוויח יותר ומי שמצליח לשלם פחות – אינם אמת מוחלטת וקיימים מצבים רבים שבהם שיתוף וחיבור בין אנשים מייצרים גם תועלות כלכליות, שאינן באות זו על חשבון זו. בעברית יש לזה ניסוח מדויק: "זה נהנה וזה לא חסר" – מוצלח יותר ממקבילו באנגלית, win-win, השאוב מתחום התחרות אך מבטא את אותו היגיון.

אבל מרקס צדק. כלכלה היא עניין של כוח. ככל שכלכלת השיתוף תפסה תאוצה, כך קמו מי שחיפשו איך להשתלט עליה ולעשות בה שימוש כדי לגרוף רווחים לעצמם. קל להשתלט על מיזם או מודל שהבעלים שלו הם יחידים, גם אם יחידים אלה לא החלו לפעול מתוך כוונה להרוויח כסף. פשוט למדי גם להעתיק או לכתוב מחדש מערכות כשהתוצר הסופי ברור.

המונחים "שיתוף" ו"קהילה" החלו לשמש תאגידים, שהפכו אותם לכלי שיווק ומקסום רווחים. בשם ה"שיתוף" וה"קהילה" אפשר לקדם מיזמים שפוגעים בזכויות עובדים ובסביבה, כמו אובר; אפשר להעלות את מחירי הדיור ולהרוס מרקם של שכונות, כמו Airbnb; ואפשר לעשות את כל זה במסווה של שירות לציבור.

מול כוח חייבים לייצר כוח, אך כדי לייצר כוח כלכלי-חברתי-אזרחי אין צורך לוותר על עיקרון השיתוף ועל הקהילתיות, אלא להוסיף שני מרכיבים: בעלות וניהול דמוקרטי. כדי למנוע מבעלי הון להשתלט על מיזמים או מודלים כלכליים, הבעלים ומקבלי ההחלטות מוכרחים להיות המשתמשים עצמם. כשהבעלים משרתים את עצמם, אין גורם חיצוני שמרוויח.

מיזמים שיתופיים בבעלות המשתמשים – צרכנים, עובדים, יצרנים או כולם יחד – המנוהלים באופן דמוקרטי אינם עניין חדש. הם פועלים בהצלחה זה יותר מ-175 שנה. אלה הם הקואופרטיבים. ואכן, על הקואופרטיבים הקלאסיים היתוספו בשנים האחרונות שורה של התארגנויות כלכליות, מבוססות רשת, או כאלה הפועלות בסיוע טכנולוגיות אינטרנטיות, בבעלות המשתמשים – עובדים, צרכנים, יצרנים. אלה קואופרטיבים אינטרנטיים (Platform Cooperatives) הפועלים בזירת הכלכלה השיתופית, אך יודעים לעמוד מול התאגידים ולהציב מול בעלי ההון כוח אזרחי.

שאלת הבעלות והשליטה על מוקדים כלכליים היתה מאז ומעולם – והיא היום יותר מתמיד – שאלה של מהות דמוקרטיה. כלכלה הנשלטת כולה על ידי גורמים פרטיים הפועלים למטרות רווח, ללא איזונים של בעלות ושליטה ציבוריים ושל קואופרטיבים, פוגמת במהותה הדמוקרטית של המדינה. הדבר נכון במיוחד בעידן שבו הרגולציה מטעם המדינה נחלשת מול כוחות כלכליים בינלאומיים.

פלטפורמה היא רק פלטפורמה

השתלטות של תאגידים על זירת הכלכלה השיתופית אינה מפתיעה. אין הבדל בין הזירה הכלכלית הנעזרת בפלטפורמות ובין כל זירה כלכלית אחרת. גופים שקמו למטרות רווח מחפשים תמיד זירות וענפים חדשים כדי למקסם את רווחיהם.

את הכלכלה השיתופית הגדיר פרופ' יוחאי בנקלר בספרו "הפינגווין והלווייתן" (הוצאת כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2013): "ניצחון שיתוף הפעולה על האנוכיות". לשיטתו, תפיסת העולם האנושית נעה כמטוטלת בין התייחסות לבני האדם כיצורים אנוכיים שיש למשטר כדי שיפעלו באופן סביר ובין תפיסתם כאמפתים ביסודם, הרוצים לעשות טוב ולשתף פעולה. לאחר עשרות שנים שבהן רווחה התפיסה הראשונה, סוף-סוף נעה המטוטלת אל ההכרה בכך שבני אדם פועלים באופן מוסרי, לאו דווקא בהתאם לאינטרסים האישיים ולא רק בשל חשש מפני סנקציות. אנשי מחשבים צעירים, גיקים, השקיעו זמן, אנרגיה וכישרון בבניית פלטפורמות שהפכו את האפשרות להיעזר אלה באלה לזמינה ופשוטה.

אלא שפלטפורמה היא רק פלטפורמה, סוג של משאב – ממש כפי שהקרקע משמשת לחקלאות ואמצעי הייצור משמשים לתעשייה – ואין היא מכתובה את אופן השימוש בה. ושלא במפתיע, הפלטפורמות השיתופיות הללו איפשרו לגורמים קפיטליסטיים להציג את עצמם כחלק מהכלכלה השיתופית, וכך ליהנות מתדמית חיובית. כדי להעריך את אופן השימוש בפלטפורמות במיזמים שונים, יש לשאול את השאלות הרלוונטיות לשימוש במשאבים מאז ומעולם: מיהם הבעלים? מי מרוויח? מי מקבל החלטות?

אחד הטיעונים המובילים בחשיבה הקפיטליסטית הוא שתמריצים כספיים הם המנוע לחדשנות. טענה זו נועדה בדרך כלל להצדיק גריפת רווחים לטובת בעלי הון, הנתפסים כמי שהשקעתם היא שמייצרת קדמה והתפתחות. מנגד, יש הטוענים כי מרבית החידושים הגדולים נעשו בכספי ציבור ובעזרת השקעות ציבוריות עקיפות. בנוגע למודלים הכלכליים מבוססי הרשת (Platform Economy), נראה כי הפיתוח, הרעיונות והביצוע הראשוניים הגיעו מהזירה השיתופית החברתית, ולא דווקא למטרות רווח. CouchSurfing – מיזם שקישר בין מארחים למתארחים (ובינתיים נקנה גם הוא על ידי תאגיד) – הקדים את Airbnb; פלטפורמות של נסיעות משותפות (Car Sharing) הקדימו את אובר.

השילוב בין יזמות, טכנולוגיה והתחושה שאפשר להתנהל כלכלית באופן אחר, הוגן, המבוסס על שיתופי פעולה, הביא צעירים רבים להשקיע מזמנם ומכישורונם כדי לבנות פלטפורמות כאלה.

היתרונות הכלכליים נטמנו ביתרונות החברתיים ויצרו מקשה אחת, טבעית, נטולת סתירות בין הכלכלי לחברתי.

פלטפורמה בבעלותו של גורם פרטי, המבקש למקסם רווחים ומחזיק בכוח קבלת ההחלטות, תופעל כמובן לתועלת הבעלים ומתוך אדישות לאינטרסים ולמטרות המשתמשים בה, אלא אם אפשר לתרגם את אלה לרווחים. גם כשנדמה כי פלטפורמה פועלת באופן המשרת בעיקר את חבריה, כמו שעושה למשל פייסבוק, למעשה עניינה העיקרי הוא מקסום רווחים, ובמקרה שלה זה מתאפשר על ידי צבירת מידע רב על המשתמשים. ככל שהמשתמשים תלויים בפלטפורמה, כך היא צוברת כוח. העובדה שפייסבוק עוקבת אחר משתמשים, ולעתים קרובות גם חוסמת אקטיביסטים שמבקשים לקדם באמצעותה מחאה ציבורית, מבהירה עד כמה התלות במערכת כזאת היא מסוכנת.

רוב המידע שאנו צורכים מגיע אלינו כיום באמצעות גוגל. האם המידע שמוצג בפנינו אקראי? מי קובע מה נראה, או מה נראה קודם? תארו לכם כיצד היתה נראית ויקיפדיה (שאינה חפה מטעויות או מאינטרסים) לו היתה נרכשת על ידי גורם הפועל למטרות רווח?

כבר ברור שאין דבר חברתי בחברות הענק אובר, Airbnb או גוגל, אולם מיזמים רבים אחרים עדיין נושאים את נס החברתיות ומצליחים לזכות באהדה – ציבורית ורגולטורית – רק בזכות העובדה שהפעילות שלהם מבוססת על טכנולוגיה של חיבור בין משתמשים.

אין לזלזל בכסף, אבל גם לא בגורמים אחרים המניעים בני אדם. למשל, באוסטין, טקסס, הוחלט ב-2016 לחייב את אובר ואת Lyft (המספקת שירות דומה) לערוך בדיקות מקיפות של הנהגים המועסקים (כן, מועסקים!) על ידיהן, כדי להבטיח סטנדרטים של בטיחות. בתגובה איימו החברות לעזוב את העיר, לא לפני שהשקיעו שמונה מיליון דולר בקידום הצעת חוק התואמת את האינטרסים שלהן. כשתושבי אוסטין החליטו לא להיכנע לתכתיבים ודחו את ההצעה התאגידי, קמו שתי החברות ועזבו. כעבור פחות משלושה שבועות החלה לפעול באוסטין פלטפורמה חדשה, RideAustin, שהוקמה על ידי אנשי היי-טק ונמצאת בבעלות ארגון שלא למטרות רווח. היא גם ניתנת לשימוש חינם, לכל מי שעומד בתנאים שהגדירה העיר. שירות ההסעות המשיך לפעול באוסטין, בתנאים טובים מבעבר, ללא המגרעות שאיפיינו את השירות התאגידי: הפקעת מחירים בשעות שיא וחיוב הנהגים בהפרשת אחוזים מרווחיהם לחברה.

גם לאחר שאובר ו-Lyft קנו את דרכן בחזרה אל העיר באמצעות שינוי החוק בטקסס (כמקובל בכלכלה הקפיטליסטית) המשיכה RideAustin לפעול ולתת שירות. אף שהנהגים והנוסעים זוכים לתנאים משופרים, אין פירוש הדבר שזהו מודל נכון מבחינה ציבורית. מודלים של שיתוף כלי רכב כעיסוק, בניגוד לשיתוף בנסיעות המתבצעות ממילא, הוא בעייתי מאוד מבחינה ציבורית – הוא גורר יותר מכוניות פרטיות בכבישים, יותר זיהום, פחות השקעה בתחבורה ציבורית ופחות שירות נגיש לאנשים עם מוגבלויות. באוסטין הוקם גם קואופרטיב של נהגי מוניות, הפועל בהתאם לדרישות החוק והרגולציה, ואף הוא מעניק שירות באמצעות אפליקציה.

לא כל מיזם למטרות רווח חייב להיות נצלני או ממקסם רווח בכל מחיר. חלק ניכר מהמיזמים למטרות רווח של הכלכלה השיתופית קמו גם בשל מצוקה שנוצרה בקרב מעמד הביניים שהתקשה להתקיים באופן מספק ממשכורת, בתקופה שבה הלך ונעלם הביטחון התעסוקתי. צורך אינו רק תוצאה של מצוקה, כמובן; גם צמצום הוצאות והורדת מחירים כדי לשפר את רווחת החיים הם מטרות בעלות חשיבות.

כך, כאשר Airbnb החל לפעול, הוא שימש פתרון מצוין למי שיש להם חדר פנוי ויכלו כעת להשלים הכנסה באמצעות השכרתו מפעם לפעם, או להשכיר את ביתם בפשטות כשיצאו לחופשה. באותה מידה, היה הגיוני לחלוק בהוצאות הנסיעה עם מי שממילא נוסעים לאותו כיוון. אולם שני הפתרונות הללו נהפכו במהרה לבעיות. השימוש בפלטפורמה להשכרה קצרת מועד של דירות שנרכשו במיוחד לשם כך הביא לשינוי המרקם העירוני, הפך שכונות למרכזי תירות וגרר העלאה במחירי השכירות. שירות ההסעות הביא לכבישים תוספת של מכוניות פרטיות, נהגים שאינם מקצועיים ומכוניות שאינן מיועדות לנסיעה מסחרית. הפגיעה בתחבורה הציבורית בחלק מהמקומות היא דרמטית וכך גם התגברות זיהום האוויר.

שיח הצרכנות – הזולה, הקלה – הוא השיח המרכזי המאפיין את כלכלת השיתוף לגוניה, ומתוכו מצטייר האדם קודם כל כצרכן. אלא שאסור לשכוח כי בני אדם אינם חד-ממדיים – ואינם רק צרכנים. הם גם עובדים, תושבים ברשות מקומית, חיים בסביבה ומושפעים משינויי האקלים. מחירים נמוכים עולים לנו לעתים קרובות ביוקר. מחיר נמוך משמעו ירידה בשכר המשפיעה על המשק כולו. מחיר נמוך שמקורו בייצור המשתמש באמצעים מזהמים עולה לכולנו בבריאות – וגם בכסף שאנחנו מוציאים, באופן פרטי וקולקטיבי, על שירותי בריאות. זו הסיבה לכך שקואופרטיבים צרכניים אינם בהכרח זולים מחנויות אחרות. ההסתכלות הקואופרטיבית אינה מוגבלת לאפיק אחד בלבד – אין היגיון בהורדת מחירים שתביא לפגיעה בשכר או לזיהום. תפיסה כלכלית המבקשת לשרת את חברי הקואופרטיב כולם חייבת להיות מורכבת יותר.

פתרונות לכל שלב בחיים

התנועה הקואופרטיבית הפועלת כיום ממשיכה את הפרקטיקות הקואופרטיביות שהגדירו "אגודת חלוצי רוצ'דייל הישרים", שהקימו ב-1844 באנגליה את החנות הקואופרטיבית הראשונה. הצלחת מודל רוצ'דייל עמדה בניגוד לכישלון הניסיונות האוטופיים של תחילת המאה ה-19. חלוצי רוצ'דייל, 28 עובדים במפעל לטוויית כותנה: בעיירה בשם זה, ביקשו להשתחרר מהצורך לרכוש מוצרים בחנות שבבעלות בעל המפעל שבו עבדו, וכך להינתק מן השעבוד לו בכל תחומי חייהם. הם תיכננו להקים תחילה חנות שיתופית ולאחר מכן להרחיב את הפעילות לתחומים נוספים.

החנות של חלוצי רוצ'דייל היתה פתוחה בראשית הדרך רק בשבת בערב ובימי שני בערב, אך בתוך שלושה חודשים הורחבה פעילותה לכל ערב, למעט בימי שלישי. לאחר שנה גדל מספרם של חברי האגודה ל-74. ריטה רודס מתארת בספרה "2017" (2017) "Empire and Co-operation" את מודל רוצ'דייל כהתפתחות מהמודל האוטופי – מודל שאינו מנסה להקים יישובים חובקי-כל, אלא קואופרטיבים המתאימים לאופי החיים האורבני ופועלים לקידום האינטרסים של חבריהם,

בלי לייצר מערכת אחת המכפיפה את החברים לקבלת החלטות משותפות בכל תחומי החיים. הקואופרטיב הצרכני נהפך מאמצעי לקידום התארגנות רחבה יותר למטרה בפני עצמה. חלוצי רוצ'דייל מכרו מוצרים במחירי שוק כדי לא להרגיז את בעלי החנויות האחרים, מחשש להתנכלות. את הרווחים הם החזירו לחברים.

בזכות הכוח הדמוקרטי שבבסיסו, מודל רוצ'דייל הוא המודל שעל פיו התנועה הקואופרטיבית פועלת עד היום. בעקבות הצלחת החנות ביקשו רבים להצטרף ועם הזמן התברר כי חלק ניכר מהחברים החדשים אינם מעוניינים בהתרחבות שעליה דובר מלכתחילה – ניהול של גני ילדים וכדומה. הוחלט להמשיך להפעיל את החנות, בצד התארגנויות אחרות, שישפקו מענה לצרכים של חלק מהחברים בלבד. החברים יכלו להחליט בכל שלב באילו התארגנויות הם רוצים לקחת חלק. אף שהתנועה שאפה להעניק פתרונות לכל שלב בחיים, החברים יכלו לבחור בגמישות: הורים לילדים קטנים היו חברים בקואופרטיב של גן הילדים, עובדים היו חברים בקואופרטיב שבבעלותו המפעל, צרכנים היו חברים בקואופרטיב הצרכני הקרוב לביתם וכן הלאה. עם הזמן והצורך הוקמו בנקים קואופרטיביים, כדי לתת מענה לחברים ולהתארגנויות שלא זכו לכך בבנקים שבבעלות ההון. כל ההתארגנויות הללו התאחדו תחת ברית משותפת, שמטרתה לייצר כוח ותמיכה, אולם החברים בחרו להצטרף איש-איש לקואופרטיבים הרלוונטיים לחייו, שבהם יכלו להשפיע באופן ישיר. הכוח הגדול היה, כאמור, הכוח הדמוקרטי.

ב-1895 הוקמה ברית הקואופרטיבים הבינלאומית (ICA) – ארגון גג שאימץ את עקרונות רוצ'דייל (ועידכן אותם ב-1966 וב-1995) והיה לארגון הראשון שהוכר כארגון מייעץ לאו"ם, עם הקמתו. ברית זו, המייצגת תנועות קואופרטיביות הפועלות ביותר מ-100 מדינות, קבעה כי "קואופרטיב הוא ארגון אוטונומי של אנשים המתאגדים כדי לקדם את צרכיהם ושאיופיהם הכלכליים, החברתיים והתרבותיים בדרך של בעלות משותפת על מיזם המנוהל בדרך דמוקרטית".

ההגדרה היא מהותית ואינה בהכרח משפטית. בכך שונה ההתאגדות הקואופרטיבית מרוב סוגי ההתאגדות האחרים, שמהותם נקבעת ברישומם החוקי. בכנס לכבוד שנת הקואופרטיבים הבינלאומית של האו"ם, שנערך בוונציה במאס 2012, הציג המומחה לקואופרטיבים הנס מונקנר נתונים שעל פיהם יותר מ-80% מהקואופרטיבים בעולם אינם רשומים כלל.

המאפיין הראשון של הקואופרטיב הוא עובדת הקמתו על ידי קבוצה של אנשים – בניגוד להתאגדויות אחרות, שמהותן ביצירה משפטית פיקטיבית. חברה, למשל, מוקמת על ידי רישומה והנפקת מניותיה בלבד. היא ניתנת להקמה על ידי אדם יחיד או תאגיד אחר, היא מתקיימת כל עוד היא רשומה ואפשר שכל מניותיה יוחזקו בידי מי שהקים אותה. קואופרטיב, לעומת זאת, הוא התאגדות של כמה בני אדם. קואופרטיב רשאי, אך אינו מחויב, להנפיק מניות. המאפיין השני של קואופרטיב הוא היותו התאגדות וולונטרית – הוא מוקם מרצונם של מייסדיו וחבריו מצטרפים אליו מרצונם החופשי. אין זו אמירה טריוויאלית. במונח קואופרטיב נעשה שימוש פוליטי ברור, במדינות שבהן האזרחים נדרשו להיות חברים במה שכונה קואופרטיב. מרכיב הרצון החופשי גם כולל בתוכו מידה של מחויבות והשקעה. זו אמנם שונה מאוד בקואופרטיבים שונים אך היא נובעת מהחלטתו הפוזיטיבית של האדם להצטרף לקואופרטיב. אי אפשר לצרף

חבר לקואופרטיב בלא ידיעתו, או כברירת מחדל – ההצטרפות חייבת להיות מודעת. המרכיב השלישי בהגדרת הקואופרטיב קשור במטרות: קידום צרכים ורצונות כלכליים, חברתיים ותרבותיים של חברי הקואופרטיב. בניגוד לחברה, שמטרתה הראשונית היא תמיד מקסום רווחים, מטרת הקואופרטיב אינה בהכרח לייצר רווחים כלשהם, אלא ליצור יתרונות כלכליים ואחרים.

ההגדרה, כמו עקרונות התנועה הקואופרטיבית, עוגנה בדין הבינלאומי, בשתי החלטות שהתקבלו באו"ם ובארגון העבודה העולמי, ומחייבות את כל המדינות החתומות עליהן, ובהן ישראל, לחוקק חוק העוסק בעידוד הקמתם של קואופרטיבים, הפועלים בהתאם להגדרה ולעקרונות האמורים.

מהי-טק ועד תחבורה ציבורית

בניגוד למודלים האוטופיים, ושלא כמו המודל של הקיבוץ השיתופי, מודל רוצ'דייל הצליח משום שהוא מתאים לרוב בני האדם ולא רק לקבוצות אידיאליסטיות, שהן מטבען מיעוט. המודל הזה הצליח משום שהוא מייצר כוח כלכלי, בצד חירות – החירות להחליט בכל זמן אם להיות חלק מההתארגנות או לעזוב. הוא מחייב את החברים לקבל החלטות ומידת הצלחתו תלויה במידה רבה מאוד ביכולת להתאים את עצמו לצרכים ולמטרות של חבריו, המשתנים ללא הרף. האם ההתפתחות הפרקטית, הלא-אוטופית, של הקואופרטיב ברוצ'דייל נבעה מכך שבהתארגנות הזאת היו לנשים זכויות שוות והיתה להן זכות הצבעה, 76 שנה לפני שניתנה לנשים הזכות להצביע בבחירות לפרלמנט האנגלי? זו שאלה המחייבת דיון נפרד.

קואופרטיבים פועלים היום בעולם כמעט בכל תחום, והם פעלו בכל תחום גם ביישוב העברי בטרם הוקמה מדינת ישראל. לקואופרטיבים היה חלק נכבד בכלכלת ישראל בעשורים הראשונים לקיומה, אך העירוניים שבהם הלכו ודעכו מאז שנות ה-70 מסיבות שונות: הקואופרטיבים הצרכניים איבדו את אופיים הקואופרטיבי לאחר פרישת דור המנהלים המייסדים; הקואופרטיבים לתחבורה נסמכו יותר מדי על שולחן המדינה ובצד תהליכים פנימיים, הם נדרשו בהחלטות מדיניות לוותר על חברים ולקלוט עובדים שכירים, עד כי איבדו את רציונל הפעילות שלהם; אגודות ההלוואה והחיסכון נדרשו, בהתאם להחלטות ממשלה, להתמזג אל תוך הבנקים הגדולים, מתוך תפיסה שעל פיה קל יהיה יותר לפקח על בנקים גדולים מאשר על אגודות קטנות; עליית הימין פגעה במפעלים קואופרטיביים רבים וחולשת ההסתדרות – חולשה מספרית ויותר מזה, רעיונית – הביאה לחיסול חברת העובדים כבעלים של מפעלים ועסקים ומכירתם של אלה לבעלי הון, במקום לייצר מהלך שיעביר את העסקים לבעלות ולשליטה של העובדים.

המחאה החברתית של 2011 היתה מקור השראה להקמתה של תנועה קואופרטיבית חדשה בישראל. עשרות קואופרטיבים החלו לפעול ולהציג חלופה כלכלית דמוקרטית. בין היתר הוקמו קואופרטיבים צרכניים, שנועדו בעיקר להוזיל עלויות של מוצרי מזון – אך אלה נסגרו עם ירידת המחירים של המזון האורגני; וקואופרטיבים של עובדים – שומעים חזק (קואופרטיב הגברה ותאורה), מקומי (קואופרטיב מטפלים), סופי (קואופרטיב של אנשי היי-טק), כאן לא אולפן (קואופרטיב ללימוד שפות); שבוס ונוע תנוע (קואופרטיבים של תחבורה ציבורית בשבתות, שהובילו במידה לא-מבוטלת למהלך של תחבורה עירונית בשבת); בר-גלים, המפלצת ובית הוועד

בבית הכרם (ברים ובתי קפה קואופרטיביים, שממשיכים לפעול בהצלחה בחיפה ובירושלים); אלפרד והמפעל (קואופרטיבים של אמנים); ואופק (שאמורה לקבל רישיון לפעול כאגודת פיקדון ואשראי ולייצר אלטרנטיבה בשוק הפיננסי).

במרחב האינטרנטי, המיזמים הקואופרטיביים הרבים – המתנהלים באורח דמוקרטי ונמצאים בבעלות המשתמשים – שעושים שימוש בפלטפורמות זכו לכינוי Platform Cooperativism, מונח שטבעו טרבור שולץ ונתן שניידר. בספרו "Uberworked and Underpaid", מגדיר שולץ את הקואופרטיבים הללו כאלטרנטיבה אידיאולוגית ופרקטית לקפיטליזם מבוסס הרשת (Platform Capitalism) ומצביע על הממד הפוליטי של כלכלת השיתוף.

הפתרונות הטכנולוגיים איפשרו הקמת קואופרטיבים בעלי אופי חדש – התארגנויות שאינן מבוססות בהכרח על היכרות בין החברים אלא על קשר וירטואלי. הדבר פשוט יחסית בקואופרטיבים של צרכנים, אך מעניין לגלות שהוקמו גם קואופרטיבים של עובדים, שהחברים בהם מעולם לא נפגשו. עובדים – שעד עתה היו עצמאים בעל כורחם, בשל השינויים בשוק העבודה – יכולים כעת לנצל את היתרונות שבשיתוף פעולה לטובת קידום מטרותיהם.

אחד הקואופרטיבים הראשונים שהוקמו במתכונת זו – ומבהיר בעיני את ההזדמנויות שנובעות מסוג התארגנות זה – הוא סטוקסי, קואופרטיב צלמים הפועל ברשת ומפעיל מאגר תצלומים. הצלמים הם החברים והבעלים, והם מקבלים את התשלום המרבי עבור כל תצלום שלהם שנמכר ולכל הפחות 50%. במאגרי תמונות בבעלות בעלי הון, צלמים מקבלים כ-15% בלבד. בקואופרטיב סטוקסי חברים יותר מ-1,000 צלמים מ-65 מדינות (אחד מישראל). לעובדים המנהלים את הקואופרטיב נשמרים מקומות בהנהלה, אולם לכל חבר יש קול אחד והארגון מתנהל באופן דמוקרטי.

אותה טכנולוגיה אינה תורמת רק להתארגנויות חדשות. היא גם מספקת פתרונות לאחת השאלות הקשות בתולדות התנועה הקואופרטיבית: איך משמרים את האופי הקואופרטיבי גם בהתארגנויות גדולות מאוד, הכוללות אלפי או רבבות אנשים?

שיתוף ובינוי

באירופה מתגוררים בדיוור קואופרטיבי 27 מיליון תושבים, 2.3 מיליון מהם בגרמניה. 450 מתחמי דיוור קואופרטיבי פועלים בברלין ובהם מתגוררים 10% מתושבי העיר. באוסלו ובסביבתה גרים כ-330 אלף חברים בכ-200 אלף דירות של דיוור קואופרטיבי. בארצות הברית צומחים מדי שנה מאות מתחמים של דיוור קואופרטיבי ובעיקר Co-housing – מתחמי מגורים בבעלות משותפת המעודדים חיי קהילה באמצעות מרחבים ציבוריים משותפים רבים. עיריית ציריך תומכת בהקמת קואופרטיבים לדיוור של צעירים על ידי מתן קרקע בחינם והענקת הטבות שונות בשלבי הבנייה – מתוך הכרה בכך שדיוור קואופרטיבי הוא דיוור בר השגה התורם ליצירת קהילה ולמעורבות דמוקרטית.

דיוור קואופרטיבי, להבדיל מקבוצות רכישה, אינו נותן מענה רק לשלב רכישת הבית אלא גם

להתנהלותם השוטפת של החברים ברמה כלכלית וחברתית – במתחמים משותפים, בקבלת החלטות כקהילה או ברכישה משותפת של שירותים. יתרונותיו הגדולים של הדיור הקואופרטיבי בערים הם יצירת קהילה: השיתוף בין הדיירים מאפשר להם להסתפק בדירה פרטית קטנה יחסית לטובת שטחים משותפים. הדיירים, המחויבים לקבל החלטות שוטפות בנוגע להתנהלות הבית, השכונה והקהילה, מעורבים יותר גם במערכות השלטון המקומיות. היעדר הדיור הקואופרטיבי בישראל מורגש מאוד בהיבט הזה.

עשרות קבוצות התארגנו בשנים האחרונות בישראל, בניסיון להקים דיור קואופרטיבי. חלקן התארגנו על בסיס גיל החברים – דיור לאנשים לאחר גיל פרישה או למשפחות צעירות – וחלקן רב-גיליות. החסם הגדול המונע ממי שרוצים לקחת חלק בקבוצה כזאת הוא המימון לשלבי ההקמה הראשוניים. בעוד בעולם עומדות מאחורי יוזמות דומות תנועות קואופרטיביות ותיקות, בנקים קואופרטיביים או רשויות מקומיות המעניקות תמיכה משמעותית – בישראל אין כל גורם תומך כזה.

החסר הזה הביא קבוצות העושות שימוש גם בטכנולוגיות חדשות – ולכן מגדירות את עצמן כשאיכות לזירת הכלכלה השיתופית – להקים, או להציע להקים, פרויקטים של דיור שיתופי בבעלות פרטית למטרות רווח. פרויקטים אלה מציגים עצמם כמייצרים קהילה, מבקשים את מעורבות הדיירים ולעתים גם מנסים לקחת חלק בהתנהלות הכלכלית של השכונה כולה. כזה הוא למשל פרויקט Venn בשכונת שפירא בתל אביב (שמפעיל פרויקטים דומים בברלין ובניו יורק). פרויקטים נוספים שהוצעו עסקו ב-co-living על פי מודל של מיקרו-דירות עם שירותים משותפים. ואולם, מודלים כאלה אינם מגבירים את מעורבות התושבים אלא מציעים אזרחות תאגידית – הדיירים מקבלים את כל השירותים מהחברה ואינם נדרשים לקשר ישיר עם הרשויות.

בתוך הקהילה התאגידית נוצר מיקרוקוסמוס שכולל מעורבות ולעתים גם קבלת החלטות, אולם אלה מובנות במסגרת המוכתבת על ידי התאגיד ועשויה להשתנות בכל עת, בהתאם לאינטרסים הכלכליים, שהם יסוד פעולת התאגיד. הנתינות התאגידית מבקשת להחליף את האזרחות הפעילה ולהכפיף את המעורבות וקבלת ההחלטות הדמוקרטיות למסגרת נוחה למשתמש, המציגה את עצמה כחדשנית וכחברתית אך למעשה מכרסמת ביסודות החברה הדמוקרטית ומבקשת להחליף אותה כליל. פרויקטים כאלה זוכים תכופות לברכתן של רשויות מקומיות משום שהם מציגים את עצמם כמייצרים יתרונות חברתיים והם מבקשים הקלות בלבד, ללא תמיכה כספית מהרשות המקומית. קהילות של ממש וקואופרטיבים לדיור לא הצליחו עד כה לפרוץ את מחסום ההון הראשוני, אף שהם מציעים את הדרך היעילה ביותר להתמודדות עם עליית מחירי הדיור וגם עם הבדידות והניכור שבחיים בעיר המודרנית.

חקיקה לא מעודכנת

החקיקה והרגולציה בישראל – עוד יותר מאשר במדינות רבות אחרות – נותרו מאחור ואינן מותאמות לעולם הווירטואלי. רשות התחרות (לשעבר הרשות להגבלים עסקיים) תומכת במתן רישיון פעילות לאובר בישראל, תוך התעלמות מהכשלים המוכחים של מודל זה – ובעיקר

מהתנערות החברה מחובותיה כלפי העובדים ומהצורך לצמצם את מספר כלי הרכב הפרטיים בכבישי הערים. הרישיון לא ניתן בינתיים, בשל לחץ פוליטי מצד נהגי המוניות.

בישראל לא התקבל עד כה חוק שעניינו הצבת מגבלות להשכרת דירות קצרת טווח. מן הראוי שיעשה כן, אולם עוד קודם לכן הרשויות מקומיות יכולות להגביל פעילות כזאת. השכרה לטווח קצר על בסיס קבוע היא פעילות עסקית לכל דבר, וככזאת יש להחיל עליה את הרגולציה הרלוונטית ובכלל זה להכפיפה לרישוי עסקים, על כל הכרוך בכך. בתל אביב התקבלה החלטה להעלות את תעריפי הארנונה על דירות מגורים המשמשות להשכרה קצרת מועד, אך זו טרם אושרה על ידי משרד הפנים. גם אם תאושר, אין די בה. העלאת תעריפי הארנונה לא תהפוך את ההשכרה קצרה המועד לבלתי רווחית. ברוב הערים הגדולות בעולם הוחלו מגבלות בחוק על השכרת דירות לתקופה קצרה, והרגולציה מבחינה בין השכרה של דירה שלמה ובין השכרה של חדר מתוך דירת מגורים וכן בין השכרה אקראית ובין הפיכת דירת המגורים לעסק. רגולציה כזאת מגבילה, למשל, את מספר הלילות בשנה שבהם מותר להשכיר דירה שלמה לטווח קצר: בלונדון אי אפשר להשכיר דירה ליותר מ-90 לילות בשנה, בפריז מספר הלילות המרבי הוא 120, באמסטרדם מותרים 30 לילות אלא אם כן התקבל אישור מיוחד הקובע אחרת ובניו יורק חל איסור מוחלט על השכרה לטווח קצר של דירות מגורים שלמות. ערים רבות, ובהן ברלין, מחייבות הוצאת רישיון לשם השכרת נכס לטווח קצר ולעתים יש לקבל את הסכמת השכנים לכך.

מיזמי דיור המגדירים עצמם כשיתופיים נבחנים לרוב על בסיס פרטני. רבים מהם מבקשים הטבות מהרשות המקומית: אישור לבנייה של דירות קטנות מהמינימום הקבוע בתקנות, הנחות במחיר הקרקע או הקלות רגולטוריות שונות. אלא שמיזמים שיתופיים לכאורה לא תמיד תואמים את האינטרס הציבורי ולעתים הם אף פוגעים בו. חסר מודל ברור להערכת יוזמות כאלה ולהבנה של ההשלכות ארוכות הטווח העשויות לנבוע מהן. כמו כן, כדי ליצור רגולציה הולמת של פרויקטים שיתופיים, יש לבחון את המוטיבציה שמאחוריהם ואת תרומתם למרכיב הדמוקרטי בכלכלה המקומית או פגיעתם בו. בעת בחינת מיזמים כאלה, יש להעדיף עקרונית את אלה שלא נבנו למטרות רווח, מתנהלים באורח דמוקרטי ונמצאים בבעלות הדיירים.

דמוקרטיה כלכלית

חשיבותה של הכלכלה השיתופית היא בהצלחתה להבהיר כי אין סתירה בין "חברה" ובין "כלכלה". חטיפת המושג על ידי תאגידים שמטרתם מקסום רווחים כמעט הצליחה לחסל את המהפך התודעתי הזה. רבים חושבים כי כדאי לוותר כליל על הכלכלה השיתופית ולהכריז על תבוסתה לקפיטליזם. בעיני, זהו מהלך תבוסתני. הכלכלה השיתופית היא הגיונית ומתבקשת, אולם חולשתה היא בחולשתה – בכך שאינה מייצרת כוח.

מדובר בכשל דמוקרטי. בעוד שבזירה הפוליטית ניצח המודל הדמוקרטי, לפחות במשמעויות המוסדיות שלו, בזירה הכלכלית התפיסה הדמוקרטית-הקואופרטיבית היא חלופה הנמצאת במיעוט. התפיסה שעל פיה אפשר להגביל את עריצות הכוח הכלכלי באמצעות חקיקה ורגולציה הונחה כמובלטת – כוחה מצטמצם להגנה על החלשים ביותר ואף זאת באופן חלקי בלבד.

ההיסטוריה של ריכוז העושר, כפי שמגדיר זאת תומא פיקטי בספרו "Capital in the Twenty-First Century" מ-2013, היתה תמיד פוליטית מן היסוד. ריכוז העושר אינו רק מערער את יסודות המודל הדמוקרטי, אלא נושאו פועלים באופן ישיר לקבלת החלטות המשמרות ומחזקות את כוחם במישור המדינתי והבינלאומי כאחד.

דמוקרטיה כלכלית – היכולת של כל אחת ואחד להשפיע באופן ישיר על מקום העבודה ועל דרך ההתנהלות של המיזמים הכלכליים שעמם הם באים במגע – היא חיונית ליצירת דמוקרטיה אמיתית. מצב שבו החלטה על השקעות הכסף בבנק נעשית על ידי מי שמבקש למקסם רווחים, ולא בהתאם לצרכים ולרצונות של הלקוחות, אינו סביר. אין זה סביר שכספם של תושבי חיפה יושקע במפעלים המזהמים את המפרץ ופוגעים בבריאותם – זה לא-מוסרי ולא-כלכלי.

דמוקרטיה כלכלית התייחסה בעבר בעיקר לבעלות ולשליטה במקומות עבודה, במפעלים, אולם כיום היא חייבת לכלול היבטים רבים של התנהלות כלכלית. המפתח טמון תמיד באותן שאלות: מי הבעלים? מי מרוויח? מי מקבל החלטות?

המודלים הכלכליים הדמוקרטיים פועלים בהיקפים גדולים למדי – יותר מ-1.25 מיליארד אנשים בעולם חברים בקואופרטיבים, יותר מ-300 מיליון בני אדם מתפרנסים מהם, כעובדים או יצרנים – יותר מסך המועסקים בכל החברות הרב-לאומיות – אולם הסיקור התקשורתי והנראות הציבורית שלהם נידחים למדי. העיתונות הכלכלית – גם אם נניח שאינה שבויה בידי בעלי ההון – אינה מעוניינת ואינה יודעת להעריך עסקים שאינם מבקשים למקסם רווחים ואינם נסחרים בבורסה.

ריכוז ההון ההולך וגדל קיבל זריקת עידוד מן הגלובליזציה, אבל הכלכלה מבוססת הרשת היא בעלת פוטנציאל להגדיל את כוח ההון ואת ריכוזו באופן שאין לו תקדים היסטורי – וזאת כאשר החקיקה המדינתית אינה עומדת בקצב השינויים ויכולתה להתמודד עם זירה החדשה הזאת מוגבלת להחריד.

הכלכלה מבוססת הרשת עלולה להביא לריסוק המנגנונים שהוקמו כדי לרסן את כוח ההון ובעליו, אולם יש בה גם הזדמנות אדירה ליצירת כוח כלכלי דמוקרטי, הנובע מהכלים הטכנולוגיים שעומדים לרשות המשתתפים במערכות מבוססות הרשת ונותן להם קול נוכח בזירה – ועמו את האפשרות לשמש גורמים פעילים במערכות הכלכליות החדשות. ההתארגנויות הקואופרטיביות מבוססות הרשת צוברות תאוצה ומחליפות את החברות הממקסמות רווחים בתחומים שונים. התנועה הקואופרטיבית כולה צריכה לייצר קול פוליטי, המחזק את ההכרה בצורך בשקיפות, בפתיחות ובמעורבות אזרחית. בעידן שבו ריכוז ההון והכוח השלטוני הנובע ממנו מטילים צל כבד על עצם המהות הדמוקרטית, הטכנולוגיה מאפשרת הבניה של מציאות דמוקרטית חדשה, המכירה בכך שאין סתירה בין חברה לכלכלה, מאפשרת לבני האדם לקדם את מטרותיהם בשיתוף פעולה ותמיכה הדדית ומספקת הזדמנות ליצירת דמוקרטיה כלכלית בהיקפים שלא היה אפשר לחלום עליהם בעבר.